

Vad hände sedan?

Ett försök att skildra övergången från valfrihet till statsdirigerad ”jämlighet”

INGEGERD TROEDSSON

1950- och 60-talen medförde bättre möjligheter till utbildning och till val mellan olika förvärvsarbeten, för både kvinnor och män. Sjukvård, barn- och äldreomsorgen byggdes ut. Tillgången på deltidsarbeten ökade. Även Tage Erlander och socialdemokraterna började tala om valfrihetens samhälle. Möjligheterna vidgades för både den enskilde och familjen att välja den livsform som passade bäst i livets olika skiften.

Med stor osjälviskhet hade Ebon Andersson lancerat tudelningen och stridit för dess genomförande. Hon och högern verkade också för barnavdrag och för avdrag för nödvändiga och styrkta barnomsorgskostnader. Detta skulle ge småbarnsföräldrar möjlighet att välja mellan egen vård av barnen och förvärvsarbete, utan statlig styrning. Man började också inse att det till större eller mindre del innebar ett arbetsbyte.

Men trots att inkomstskatten vid tudelning aldrig blev högre än om makar beskattades var för sig och trots att skatten fördelades mellan makarna i förhållande till deras inkomster sågs det familjeekonomiskt som att kvinnans inkomst beskattades på toppen av mannens. Från högerns sida arbetades därför också för lägre marginalskatter för ensamstående och för gifta.

Folkpartiet, en del kvinnoorganisationer och tidningar drev i stället kravet på en obligatorisk särbeskattning, där makar skulle beskattas helt oberoende av varandra, som ensamstående oavsett försörjningsansvar.

De fick stöd av Alva Myrdals jämlikhetsrapport¹, som antogs av partikongressen 1969: Jämlikheten mellan män och kvinnor ansågs kräva att alla vuxna gjordes ekonomiskt oberoende av varandra, vilket krävde egna inkomster. Jämlikheten krävde också att alla barn fick samma omvårdnad, på ”förskolor”, där skattebetalarna skulle stå för huvuddelen av kostnaderna. Av jämlikhetsskäl skulle inkomsterna också utjämnas genom allt högre marginalskatter.

Utan någon parlamentarisk utredning beslöt 1970 års riksdag att en obligatorisk särbeskattning skulle införas. Beslutet var försett med ”övergångsregler” och höjda barnbidrag för att göra det smakligare för alla dem som fick bära en större del av skattebördan – främst ensamför-

äldrar och sammanboende föräldrar med småbarn eller flera barn. Ett av huvudsyftena med den ”individuella” beskattningen sades till och med vara att åstadkomma höjd levnadsstandard för låginkomsttagare och barnfamiljer: Två av tre hushåll skulle få lägre skatt. I ”beräkningarna” ingick de höjda barnbidragen men inte alla de skattehöjningar som krävdes.

När striden för särbeskattning väl var vunnen blev allt frid och fröjd? Så blev det knappast. Utfästelsen om skattelättnader ledde till att många fann sig lurade: Det måste stå fel i de nya skattetabellerna, med ty följande kaos vid skattemyndigheterna². Från 1970 till 1976 steg kommunalskatten från i genomsnitt 21 kr till 26:15 kr. Inflationen blev 63 procent, vilket snabbt urholkade övergångsreglernas värde. Samtidigt steg industriarbetarens marginalsatt från 42 till 65 procent om han var gift med hemarbetande maka, från 52 till 65 procent om han var ensamstående utan barn. Till det kom bostadsbidragen som trappades av med 15–24 procent av varje inkomstökning. Många barnfamiljer fick därigenom bara behålla en tia av varje nyintjänad 100-lapp.

Detta ökade behovet av inkomstprövade bostadsbidrag, av socialbidrag och extra avdrag för nedsatt skatteförmåga samt av stora daghems- subventioner. Utveckling mot ett valfrihetens samhälle ersattes från 1971 av ett samhälle där barnfamiljerna allt mer försattes i beroendeställning gentemot ”staten”.

Den största fördelen med särbeskattningen sades vara att hustrun får börja från noll i skatteskalen om hon tar förvärvsarbete. Men när rätten till bostadsbidrag, socialbidrag eller extra avdrag för existensminimum prövas ses familjen som en ekonomisk enhet, inkomsterna läggs ihop.

Sambeskattningen kom därmed tillbaka bakvägen, nu med den tunga änden riktad nedåt. Nu blev det föräldrar med lägre inkomster eller flera barn som drabbades av orimliga marginaleffekter. Detta gällde oavsett om hustrun själv tog hand om barnen eller förvärvsarbetade.

Vid stämman 1975 uttalade sig Moderata kvinnoförbundet för en vårdnadsersättning. Enbart barn- och barnomsorgsavgifter räckte inte längre som kompensation för dem som inte kunde eller ville anlita de starkt subventionerade daghemmen. Moderaterna drev sedan förslaget från våren 1976. [Ett vårdnadsbidrag infördes också den 1 juli 1994 och användes av runt två av tre småbarnsfamiljer. När (s) några månader senare återvände till Rosenbad revs det upp.]

extra avdrag för existensminimum. Med hjälp av dessa skulle ensamföräldrar, makar och sambor med tre eller flera barn samt långvarigt sjuka och arbetslösa ex officio få skatten nedsatt, så att de slapp hamna under existensminimum – på grund av för hög skatt! Detta var i och för sig välkommet; problemet var bara att sådana extra avdrag trappas av så snart existensminimum nås, precis som socialbidragen. Följden blir hundraprocentiga marginaleffekter. Vad detta innebar för flerbarnsfamiljer med hemmamake visade vi i januari 1976⁴:

100 procents marginaleffekt drabbar familjer med hemmamake i nedanstående inkomstskikt, här uppräknade till 2003 års penningvärde.

- För 3-barnsfamiljer mellan 141 400 och 219 000 kr i inkomst
- ” 4-barnsfamiljer mellan 164 200 och 274 000 ” ”
- ” 5-barnsfamiljer mellan 182 400 och 365 000 ” ”

Tabellen utgick från genomsnittlig kommunalskatt och boendekostnader motsvarande dem som gav maximalt bostadsbidrag. Var hyrorna högre försköts skikten med 100 procents marginalsatt mot ännu högre inkomster. Omvänt gällde vid lägre hyror. I praktiken innebar det att redan 3-barnsfamiljen behövde en inkomst långt högre än en normal industriarbetarlön, för att klara sig utan extra avdrag.

När vi moderater visade på dessa effekter av den nya inkomstbeskattningen rönste det mycket litet intresse från övriga partier eller från kvinnorörelsen. Nu var det bara de mindre välbeställda medsystrarna och deras familjer som drabbades.

För dessa familjer kunde det till och med bli rena pomperipossaeffekter. I januari 1979 föreslog fp-regeringen⁵ en utbyggnad av bostadsbidragen. Några veckor senare visade vi i en motion⁶ att det innebar breda skikt med 102 till 106 procents marginaleffekt i familjer med 3 eller flera barn och hemarbetande make. Följande år skulle marginaleffekterna förvärras ytterligare.

Lönsamheten i hustruns arbete

Vi visade också hur avtrappningen av bostadsbidraget och avdraget för existensminimum minskade behållningen om hustrun till t.ex. en industriarbetare började förvärvsarbeta:

Behållning 1979 om industriarbetarens hustru tar förvärvsarbete efter skatt och avtrappade bostadsbidrag. Löner och hyror uppräknade till 2003 års penningvärde. Genomsnittlig kommunalskatt. OBS: Inga som helst barnomsorgskostnader avräknade!

Antal barn	Behållning av hustruns 164 000 kr	Behållning om hänsyn också tas till existensminireglerna
0	104 600 kr (64%)	104 600 kr (64%)
1	97 300 kr (59%)	97 300 kr (59%)
3	84 105 kr (51%)	47 900 kr (29%)
5	69 930 kr (42%)	0 (0%)

Mannen antogs ha genomsnittlig industriarbetarlön och hustrun en något lägre inkomst, i 2003 års penningvärde 184 600 resp. 164 000 kronor och hyrorna motsvara 3 050 kr vid ett barn, 3 600 kr vid tre barn och 4 225 kr vid fem barn.

Summan av kardemumman var att industriarbetarfamiljens behållning av moderns förvärvsarbete vid ett barn blev runt 59 procent av hennes inkomst, vid tre barn 29 procent och vid fem barn ingenting alls. Observera än en gång att inga barnomsorgskostnader avräknats. I familjer med goda inkomster blev behållningen betydligt bättre.

Så länge det fanns barnavdrag blev marginalskatterna på nya inkomster lägre ju fler barnen var och ju sämre inkomster familjen hade. Nu blev i stället margineffekterna hårdast för barnhushåll med lägre inkomster, hårdare ju fler barnen var. De som bäst behövde en inkomstförbättring fick behålla allra minst. En märklig ”jämlighet”!

Folkpartiet hade tidigare visat ett starkt engagemang för att det skulle löna sig bättre för gifta kvinnor att förvärvsarbete. Det tedde sig därför svårbegripligt att intresset var som bortblåst när det gällde kvinnor i barnfamiljer med lägre inkomster eller flera barn.

Från moderat håll fick vi till stånd såväl familjeekonomiska kommittén som bostadsbidragskommittén. Resultatet blev främst att bostadsbidragen från fjärde barnet ersattes av flerbarnstillägg, vilket dämpade de allra mest horribla margineffekterna. Men vi lyckades inte få gehör för insatser mot överbeskattningen av dessa familjer.

Efter ”den underbara natten” 1981 (fp och s) och rekorddevalveringen 1982 utreddes hur många barnfamiljer som stod på minus i förhållande till Konsumentverkets norm för skälig levnadsnivå. I *Den nya fat-*

tigdomen 1984 visades att andelen var 37,4 procent bland barnfamiljer utan underskottsavdrag eller bil (oftast de som bodde i hyreslägenhet) och 63,5 procent bland dem med genomsnittliga underskottsavdrag och bil (ofta småhusboende). Som alltså levde under normen för skälig levnadsnivå!

Skatt efter oförmåga

Genom den stora skatteomläggningen 1989/90 (s och fp) försvann den statliga inkomstskatten för de allra flesta, vilket var en viktig reform. Men försvann gjorde också de sista resterna av hänsyn till bärkraft och försörjningsbörda. Till och med det skyddsnet som avdraget för existensminimum utgjorde revs bort. [Det hade stegvis urholkats genom att i praktiken exkludera dem som bodde i "egna" småhus.]

Hemmamakefamiljer och ensamföräldrar beskattas sedan dess som ensamstående, hur många barnen än är, förvärvsarbetande småbarnsföräldrar får inget avdrag för barnomsorgskostnader ens om de själva ordnar omvårdnaden, underhållsskyldiga får inte heller dra av underhållskostnaderna vilket förstås gjort det svårare för dem att betala skäliga underhåll för sina barn.

En annan viktig del av uppgörelsen var kraftigt höjda skatter på boendet, vilket redan de närmaste åren höjde hyrorna med 54 procent. Den kompensation som de mest utsatta barnfamiljerna fick i form av höjda bostadsbidrag sparades bort redan 1996. Reglerna ändrades så att sammanboende föräldrar i skuldtyngda småhus eller där någon själv tog hand om barnen i praktiken utestängdes från bostadsbidragen⁸, av "jämsälldhetskäl" enligt statsrådet Anna Hedborg. Inte ens moderaterna protesterade!

Många barnfamiljer hamnade därmed under existensminimum, inte till följd av låga inkomster utan till följd av alltför höga inkomst- och boendeskatter. Någon möjlighet att få socialbidrag till skatten gavs och ges inte om någon förälder "frivilligt" förvärvsarbetar mindre än heltid, hur många eller små barnen än är. Enda utvägen blev att använda sig av de starkt subventionerade daghemmen.

Med dessa Alexanderhugg lämnades familjens självbestämmanderätt och valfrihet åt sitt öde. Den omyndigförklaring och socialisering av familjen som Ebon Andersson ständigt varnade för, har således steg för steg genomförts, ofta med ganska breda majoriteter. Barnfamiljernas

höga skatter går numera i en rundgång som omvandlar deras skattepengar till politisk makt över dem själva. Skattepengarna går tillbaka till familjerna – om de lever politiskt korrekt. Gör de inte det får de skylla sig själva.

I Alva Myrdals anda har över 80 procent av det samlade stödet till småbarnshushållen i dag en starkt styrande utformning, mer beroende av att föräldrarna ”väljer” rätt än av försörjningsbörda, behov eller egna önskemål. Det gäller arbetsfördelningen mellan sammanboende föräldrar, när och hur tätt barnen skall födas, bostadsbidragen och allra mest ”valet” av barnomsorg. På alla andra områden talas det om att minska klyftor, här är i stället själva vitsen att klyftorna skall öka mellan dem som lever politiskt korrekt och dem som vill ta sitt ansvar på något annat sätt. De som väljer ”fel” får stå sitt kast. Detta anses vara det pris jämställdheten kräver.

Daghemsomsorg har i praktiken blivit obligatorisk, inte ett av flera goda alternativ. Inte därför att den alltid är bäst för den enskilda familjen, inte därför att den samhällsekonomiskt är mest ”lönsam”, utan därför att den ensidigt gynnas. År 2002 kostade varje heldagsplats i genomsnitt nära 130 000 kronor om året, trots allt större barngrupper, alltmer uttunnad personal och så låga löner att männen flytt från verksamheten. Mer småskalig och skraddarsydd barnomsorg, t.ex. föräldrar som går ihop om en duktig barnvårdare eller föräldrarnas egen vård skulle således kunna hävda sig väl, i ett valfriare system.

I stället subventioneras genom maxtaxan varje heldagsplats med 115 000 kronor om året⁹ medan andra alternativ berövats allt stöd. Inte en krona i ersättning, inga barnomsorgsavgifter för föräldrar som själva ordnar sin barnomsorg, inte ens ett grundavgift för en hemarbetande småbarnsförälder. Som i alla andra monopolsituationer har småbarnsföräldrar inget att sätta emot de allt större barngrupperna, den allt glesare personalen. I jämställdhetens och ”samhällsnyttans” namn har de berövats alternativen.

Det finns en dyrköpt erfarenhet världen över som kallas Mises princip. Den visar att åtgärder som syftar till att gynna vissa alternativ eller grupper på andras bekostnad alltid motverkar sitt syfte. Det stora barnomsorgsstödet faller ut först vid förvärvsarbete. Det innebär att lönerna på kvinnodominerade arbetsområden kan hållas lägre än som annars varit möjligt. I andra sammanhang kallas detta för dumping. Det är precis det som skett i Sverige. Det drabbar inte bara kvinnor som jobbar

inom vård och omsorger, det försvårar också för intresserade män att komma kvinnorna till mötes. I motsats till en valfriare familjepolitik lägger dagens styrning effektivt krokben för mer jämställda löner och för ett mer jämställt samhälle. Allt fler flyr också omsorgsyrkena, samtidigt som efterfrågan ständigt ökar. Varför förtigs detta i debatten?

Familjepolitik är i dag en så komplicerad materia att få ids tränga in i den. Kanske är någon ändå intresserad av hur inkomstskattebördan ser ut för några olika hushåll. Tidigare ansågs att grundavdrag och barnavdrag skulle täcka ett skäligt existensminimum. Denna uppfattning har förbytts i sin motsats. Ju fler barnen är desto mer tar inkomstskatten innan existensminimum¹⁰ äntligen kan nås. Till detta bidrar världens högsta boendekostnader, där runt 60 procent ytterst är skatter.

Erforderlig hushållsinkomst 2003 för att efter inkomstskatt och max-taxa nå existensminimum. Föräldrarna antas tjäna halva hushållsinkomsten var.

Makar/sambor med	Erforderlig hushålls- inkomst för att nå ex.min.	Därav inkomstskatt tillsammans
0 barn	189 000 kr tills.	48 000 kr
1 barn 2 år	234 000 kr ”	62 000 kr
3 barn 2+4+7 år	304 000 kr ”	88 000 kr
5 barn 2+4+7+9+11	380 000 kr ”	116 000 kr

I tabellen har sammanboende utan barn antagits bo i 2 rum och kök med hyran 4 000 kronor i månaden, par med 1 barn i 3 rok med hyran 4 900 kr, med 3 barn i 4 rok med hyran 6 100 kr och med 5 barn i 5 rok med hyran 7 200 kr. Genomsnittlig kommunalskatt 32,36 kr. Arbetsresor antas kosta 400 kr/mån per förvärvsarbetande och kostnaderna för sjukvård vara de normala i småbarnsfamiljer. Hänsyn har tagits till reglerna för barnbidrag, bostadsbidrag och maxtaxa.

Läget för ensamföräldrar är gynnsammare så till vida att barnkostnaderna till större del täcks av barnunderhåll och bostadsbidrag. Problemet är bristen på tid och ofta orimligt hårda marginaleffekter.

Även med tabellens gynnsamma antaganden måste 3-barnsfamiljen betala närmare 90 000 kr i inkomstskatt innan existensminimum nås, 80 procent mer än det barnlösa paret, 5-barnsfamiljen 116 000 kr, två och en halv gång så mycket som om de var barnlösa. Flera barn har blivit något av en lyx.

Skulle en förälder drista sig att själv ta hand om sina små barn bestraffas familjen med ännu högre inkomstskatt, trots att det allmänna insparas runt 115 000 kr per barn i dagissubventioner. I familjen med tre små barn krävs en inkomst på runt 308 000 kr för att nå existensminimum, varav drygt 101 000 kr går i inkomstskatt. I 5-barnsfamiljen krävs en inkomst på runt 370 000 kronor, varav 135 000 kr i skatt.

Inte ens grundavdraget tar hänsyn till försörjningsbörda. Hur många vet att t.ex. ungdomar som tjänar 150 000 kronor tilldelas förhöjt grundavdrag på 23 500 kronor medan föräldrar med kanske flera småbarn som försöker klara sig på en enda inkomst får nöja sig med ungefär hälften, 11 600 kr om inkomsten är högre än 269 000 kr?

Ingen annan demokrati styr sina småbarnsfamiljer så hårt som Sverige. Inget annat land kräver heller så höga inkomster för att efter skatt nå socialbidragens "skäliga levnadsnivå". Många enklare "ingångsjobb" för ungdomar eller invandrare med språksvårigheter har därigenom försvunnit från marknaden. Sammantaget bidrar detta med all sannolikhet till den dåliga integreringen och det höga socialbidragsberoendet i så många invandrarhushåll. I en alltmer internationaliserad värld kommer Sverige inte att te sig särskilt lockande, om vi inte tänker om.

Detta visar, hoppas jag, hur viktigt det är med ett rättvisare barnomsorgsstöd och att reformera boendeskatter och särbeskattning, för barnens skull, för föräldrarnas skull, för samhällsekonomin skull. Inkomstskatten måste bättre anpassas till hushållens bärkraft, till barnantal och till barnens behov av vård och omsorg. Endast så kan rundgången minska, tryggheten mot statlig styrning öka, valfriheten förstärkas och integreringen underlättas.

Noter

1. *Jämlikhet*. 1969. Första rapport från SAP-LO:s arbetsgrupp för jämlikhetsfrågor under Alva Myrdals ordförandeskap.
2. Den intresserade hänvisas till I. Troedsson: *Den kommenderade familjen*, Timbro 1999.3. Prop. 1975/76:91 av Olof Palme (s)
4. Motion 1975/76:1036 av I. Troedsson m.fl. (m)
5. Prop. 1978/79:100 av Ola Ullsten m.fl. (fp)
6. Motion 1978/79:2101 av I. Troedsson m.fl. (m)
7. *Den nya fattigdomen*, utgiven 1984 av Moderata Samlingspartiet. Beräkningarna gjordes med hjälp av SCB:s inkomstfördelningsundersökningar.
8. Att sammanboende föräldrar med flera barn och lägre bärkraft drabbades allra hårdast bekräftades i *Bostadsbidragen under 90-talet*, Boverket febr. 2000.
9. Skolverkets statistik hösten 2003 avseende 2002 års daghemskostnader.
10. "Existensminimum", det förbehållsbelopp som ännu används vid utmätning och införsel i lön.